



Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664-9950 (Print)

2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 70–83

doi 10.15421/26190106

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94 (477.82) “17”

Регламентація економічної діяльності єврейської громади на Волині у середині XVIII століття (епізод 1759 р. з міської метрики Любара)

М. Б. Близняк

Кандидат історичних наук, доцент

ORCID: 0000-0002-9587-1129

*Національний університет
«Острозька академія»,
вул. Семінарська, 2, м. Острог,
Україна, 35800*

Анотація. *Мета статті* полягає у встановленні ролі та значення регламентації економічної діяльності єврейської громади у містах Волині на прикладі приватновласницького міста Любара. *Методи дослідження:* історико-генетичний, компаративний, метод аналогії, аналізу та синтезу, індукції та дедукції. *Основні результати:* в статті висвітлено питання регламентації економічної діяльності єврейської громади в містах як однієї з найбільш підприємливих іноетнічних громад на теренах Волині. Українці в містах переважно були зайняті в аграрному секторі. Фактично всі міські поселення воеводства перебували у приватних руках. Урбаністичні осередки хоч і були центрами розвитку головних сфер людської цивілізації, проте власниками (а також посесорами) – князями та магнатами, шляхтичами – сприймалися у першу чергу як об’єкти власного збагачення (рента, ярмарки, торги, пропінанція). До таких і відносилося прикордонне місто Любар, що перебувало у власності Францішка Фердинанда Любомирського. Наявність у його спадковому володінні міських центрів вимагала особливого погляду та відповідної «політики» щодо містян та участі їх в економічній сфері. Таким чином, євреї-любарці отримали нормативне розпорядження. Статус аристократа позбавляв можливості займатися торгівлею безпосередньо. У

цій ситуації на перший план виступають євреї як одна з досить численних громад, динаміка демографічних показників яких демонструє високі результати впродовж усього досліджуваного періоду. Панська адміністрація у місті Любарі, як відомо з джерел, у середині XVIII ст. віддала на відкуп євреям практично усі сфери економіки: торгівлю, лихварство, ремесла і промисли. Чітка регламентація податків, що стягувалися з конкретних видів діяльності, стала одним із важливих нормативно-регулювальних елементів міського життя євреїв у Кременецькому повіті. Під приводом фіскальних аспектів магнат претендував і на єврейське повсякдення (сімейні вузи, освіта тощо). З опублікованого у додатку «Реєстру податків з кагалу міста Любара 1759 р.» дізнаємося про важливі структурні сегменти товарно-грошових відносин у місті та їх співвідношення. Аналогічна регламентація у вигляді «реєстру» була апробована й в іншому волинському місті Любомирських – Межирічі (Корецькому). *Практичне значення:* оприлюднені результати дослідження мають регіональне значення, проте можуть слугувати доповненням до конкретних аспектів економічної історії міста Правобережної України, що стосуються оподаткування, а також загальних проблем міського життя Волині, правового поля взаємовідносин єврейського кагалу та магната. *Оригінальність* полягає у приведенні прикладів у порівняльному контексті та аналізі конкретних цифрових значень у вигляді податкових сум, що сплачував єврейський кагал міста Любара. *Наукова новизна:* вперше запропоновано інтерпретацію та публікацію джерела нормативно-регулювального характеру з минулого урбаністичних осередків Волині у середині XVIII ст., що дозволить краще зрозуміти та доповнити питання фінансового становища та можливості євреїв краю та власників міст. *Тип статті:* описова.

Ключові слова: містяни; прибутки; податки; Волинське воеводство.

Надійшла до редколегії 20.05.2019

Прорецензована 18.06.2019

Рекомендована до друку 29.07.2019



УДК 94 (477.82) “17”

Регламентация экономической деятельности еврейской общины на Волыни в середине XVIII века (эпизод 1759 г. с городской метрики Любара)

Н. Б. Близняк

Кандидат исторических наук, доцент
ORCID: 0000-0002-9587-1129

*Национальный университет
«Острожская академия»,
ул. Семинарская, 2, г. Острог,
Украина, 35800*

Аннотация. Цель статьи заключается в установлении роли и значения регламентации экономической деятельности еврейской общины в городах Волыни на примере частновладельческого города Любара. *Методы исследования:* историко-генетический, компаративный, метод аналогии, анализа и синтеза, индукции и дедукции. *Основные результаты:* в статье освещены вопросы регламентации экономической деятельности еврейской общины в городах как одной из наиболее предприимчивых иноэтнических общин на территории Волыни. Украинцы в городах в основном были заняты в аграрном секторе. Практически все городские поселения воеводства находились в частных руках. Урбанистические центры хотя и были центрами развития главных сфер человеческой цивилизации, однако собственниками (а также арендаторами) – князьями и магнатами, шляхтичами воспринимались в первую очередь как объекты собственного обогащения (рента, ярмарки, торги, пропинация). К таким и относился приграничный город Любар, находившийся в собственности Францишка Фердинанда Любомирского. Наличие в его наследственном владении городских центров требовало особого взгляда и соответствующей «политики» в отношении горожан и участия их в экономической сфере. Таким образом, еврейлюбарцы получили нормативное предписание. Статус

аристократа лишал возможности заниматься торговлей напрямую. В этой ситуации на первый план выступают евреи как одна из довольно многочисленных общин, динамика демографических показателей которых демонстрирует высокие результаты на протяжении всего исследуемого периода. Барская администрация в городе Любаре, как известно из источников, в середине XVIII в. отдала на откуп евреям практически все сферы экономики: торговлю, ростовщичество, ремесла и промыслы. Четкая регламентация налогов, которые взимались с конкретных видов деятельности, стала одним из важных нормативно-регулирующих элементов городской жизни евреев в Кременецком уезде. Под предлогом фискальных аспектов магнат претендовал и на еврейскую повседневность (семейные узы, образование и т.д.). Из опубликованного в приложении «Реестра налогов с кагала города Любара 1759 г.» узнаем о важных структурных сегментах товарно-денежных отношений в городе и их соотношение. Аналогичная регламентация в виде «реестра» была апробирована и в другом волынском городе Любомирских – Межиричи (Корецком). *Практическое значение:* обнародованы результаты исследования имеют региональное значение, но могут служить дополнением к конкретным аспектам экономической истории города Правобережной Украины, касающихся налогообложения, а также общих проблем городской жизни Волыни, правового поля взаимоотношения еврейского кагала и магната. *Оригинальность* состоит в приведении примеров в сравнительном контексте и анализе конкретных цифровых значений в виде налоговых сумм, которые платил еврейский кагал города Любара. *Научная новизна:* впервые предложено интерпретацию и публикацию источника нормативно-регулирующего характера с прошлого урбанистических центров Волыни в середине XVIII в., что позволит лучше понять и дополнить вопрос о финансовом положении и возможностях евреев края и владельцев городов. *Тип статьи:* описательная.

Ключевые слова: горожане; прибыли; налоги; Волыньское воеводство.

Поступила в редколлегию 20.05.2019

Прорецензована 18.06.2019

Рекомендована в печать 29.07.2019



Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Універсум истории и археологии

ISSN 2664-9950 (Print)

2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 70–83

doi 10.15421/26190106

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508

The Regulation of Economic Activities of the Jewish Community in Volyn in the 18th century (the Case of 1759 from Liubar's Parish Register)

M. B. Blyzniak

PhD in History, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-9587-1129

*National University of Ostroh Academy,
2 Seminarska Street, Ostroh, Ukraine, 35800*

Abstract. *The article aims to determine the role and importance of the regulation of economic activities of the Jewish communities in Volyn's towns using the case of a private magnate town Liubar. The article uses the following scientific methods: historical and comparative methods, analogy, analysis and synthesis, induction and deduction. Findings: the article discusses the issue of the regulation of economic activities of the Jewish communities, which are one of the largest non-indigenous enterprising minorities in Volyn. By the mid-18th century, Volyn had been recovering from the crisis. Ukrainians in towns and cities worked largely in agriculture. Most settlements in Volyn province were private towns and cities, and only few had royal or church ownership. Though these urban centers were cultural hubs and furthered major aspects of civilization's development, the owners (dukes, magnates, nobles) viewed them first of all as the means to enrich themselves (rent, fairs, auctions, propination). Owned by Franciszek Ferdynand Lubomirski, Liubar was one of such cities. Since it was subject to inheritance and had urban centers, special consideration and appropriate "policy" regarding the citizens and their participation in the city's economy had to take place. Thus, Liubar's Jews received a regulatory order. The aristocrat's status did not allow working in trade directly. In these conditions, Jews took a leading role; they were one of the numerous communities,*

the demographic figures of which showed growth throughout the entire studied period. According to the 18th century sources, Liubar's administration gave the Jews all economic spheres: trade, usury, various crafts and trades. The clear regulation of taxes for particular activities became one of the most important regulatory elements of the city life of the Jews in Kremenets district. Using the excuse of fiscal aspects, the magnate tried to control everyday life of Jews as well (family ties, education, etc.). The 1759 Tax Register of Liubar tells about the important structural elements of commodity-money relations and their correlation. Merchants, furriers, and beekeepers who collected wax paid the highest taxes. Similar regulation in the form of a "register" was tested in Mezhyrich (Korets), which was another Volyn city that belonged to Lubomirski family. The attempt of the Jewish community in Liubar to solve its economic problems by leaving the regulation framework was met with harsh opposition from Lubomirski. Thus, all economic development in Volyn cities was under control of the administration. Practical value: the published findings of the research have regional value but can also complement certain economic aspects of the history of the cities in Right-bank Ukraine, including taxation as well as city life problems in Volyn and legal relations between a magnate and Jewish community. The uniqueness of the article is in the comparison of particular examples and in the analysis of figures representing the amounts of taxes paid by the Jewish community of Liubar. Scientific novelty: the interpretation and publication of a regulatory document as a source was made for the first time. It described the urban centers in Volyn in the mid-18th century from regulatory perspective, which would allow better understanding and complementing of the financial conditions and opportunities of the Jews in the region and the owners of the cities. Type of article: descriptive.

Keywords: Citizens; Incomes; Taxes; Volyn province.

Received 20.05.2019

Reviewed 18.06.2019

Accepted 29.07.2019

Постановка проблеми. В середині XVIII ст. економічний розвиток Волинського воєводства поступово виходив із кризового стану, що було спричинено довголітніми війнами і постійними іноземних військ, нападами турків і татар, шляхетсько-козацькими сутичками у попередній період. Важливу роль у відродженні регіону відігравали міста як центри розвитку ремесел, промислів і торгівлі, науки, просвіти та духовності, оскільки тут концентрувалися населення, капітал, зняття для виробництва, культурно-освітні осередки тощо. Цілком логічно у 1730-х рр. визначив роль міст та міст у польській економіці сучасник тих подій Станіслав Лещинський (1677–1766), який двічі посідав польський трон і достатньо добре розумів ситуацію зсередини. Він писав про те, що «міщанин ніколи не знайде справедливості у суперечці зі шляхтичем. Міста та містечка підтримують торгівлю по всій державі, без них не мали би ніякої ціни наші маєтності. Тому в інтересах кожного спільно турбуватися про підтримку міст та містечок. Необхідно, щоби були у них свободи і привілеї, як в інших країнах» (Фрейденберг, М. М., 1987, с. 242–243). Вельми актуальний заклик ексмонарха залишився лише на папері.

В досліджуваній період на Волині джерела фіксують близько 110 міст і містечок різних за кількістю мешканців, своїми переважними функціями, характером та територією. У воєводстві домінували приватновласницькі міста (91 %), другу та третю групу в рівних частинах складали королівські (державні) (4,5 %) та духовні (4,5 %) (Близняк, М. Б., 2018, с. 139). Загальна чисельність волинських міських димів в останній чверті XVIII ст. дорівнювала досить високій, порівняно з іншими воєводствами Правобережжя, цифри 23417 (Крикун, М., 2012, с. 420–421). При застосуванні приблизного коефіцієнту волинської міської домогосподарської структури 8,5 осіб (Ворончук, І., 2012, с. 323–324) отримуємо близько 199044 душі. За своїм етнічним походженням це були українці, поляки, євреї, караїми, татари, вірмени та цигани. В цілому українці становили більшість, проте їх участь в економічній діяльності на теренах краю все ще залишалася доволі незначною.

Пальму першості в цьому сенсі посідала досить чисельна єврейська громада. Останній факт дав підставу окремим дослідникам стверджувати те, що в економічній сфері власне заслугою євреїв як «першокласних агентів урбанізації» стало відродження магнатських містечок і на обшарах Волині у тому числі. На думку цих же фахівців, у приватних містечках євреї розвивали торгівлю і господарство, домінували на міських ринках і ярмарках, були попереду у місцевих промислах, виробництві алкоголю, продажу й транспортуванні лісу, міжнародній торгівлі, зокрема зерном (Ма-

гочій, П. Р. та Петровський-Штерн, Й., 2018, с. 35, 95).

Зважаючи на одну з головних ролей єврейської громади в економічному житті міського соціуму Волині у XVIII ст., постає нагальна проблема з'ясувати механізми реалізації економічної взаємодії двох суб'єктів ринкових відносин – магната, як власника поселення, який прагне збільшити власні статки з одного боку, а з іншого – представника єврейської громади – купця, ремісника, орендаря тощо як реалізатора волі магната і водночас підприємця. Збережені дотепер наративні та документальні джерела з минулого економіки українських земель дають можливість вирішити окреслені проблеми лише на прикладі окремих міських поселень. До числа останніх власне і належить волинське прикордонне місто Любар (Любартів), що розташовувалося на річці Случ у Кременецькому повіті на межі з Житомирським повітом Київського воєводства та досить близько до кордону з Подільським воєводством.

Історіографія. Історія єврейських громад Волині у XVIII ст. та їхній вплив на соціально-економічний поступ міст зацікавила дослідників попередніх століть. Одним із перших важливий документальний матеріал на цю тему проаналізував Іван Каманін. Наслідком праці історика стала публікація цінних статистичних відомостей з актових книг тоді Київського центрального архіву про життя єврейської громади на Правобережжі в останній чверті XVIII ст. (Каманін, І., 1890)

Досить докладно проаналізував взаємовідносини князя Любомирського з ровенським єврейським кагалом Тадеуш Єжи Стецький (Stecki, T.J., 1880). Волинський краєзнавець ґрунтовно дослідив архів князів Любомирських, на основі чого йому вдалося зробити якісні висновки.

Життя єврейських кварталів волинських міст досить детально проаналізовано у студіях відомого дослідника цього воєводства Олексія Барановича. Зокрема, заслуговує на увагу досить детальний нарис про місто Старокостянтинів та його єврейську громаду у XVIII ст. в тому числі (Баранович, А., 1947). Автор переконливо доводить до читача думку про те, що євреї в господарському укладі названого міста відігравали важливу роль, хоч вони «живуть по-різному», багаті не всі і лише третина з них були зайняті у сфері торгівлі. Це при тому, що, за висновками дослідника, Старокостянтинів у XVIII ст. «був у винятковому становищі торговельного міста» (Баранович, А., 1947, с. 38). Досить важливі висновки дослідника про соціально-економічний розвиток Волинського воєводства у XVIII ст. представлені в інших його дослідженнях.

Арнольд Перковський визначив етнічні пропорції у соціальному організмі Правобережної України XVIII ст. на основі вивчення реєстрів подимного 1774–1775 рр. у Подільському, Брацлав-

ському, Київському та Волинському воєводствах. Учений проаналізував специфіку демографічних показників Правобережжя і дійшов висновку про те, що осередками єврейської колонізації були насамперед міста й містечка (Перковський, А., 1969, с. 209).

У нарисі В. Берковського висвітлено досить незвичну для цього періоду та регіону роль князів та їхніх губернаторів (управителів) у торгівлі на Заславщині у XVIII ст. Річ у тому, що князі Сангушки «активно применшують роль єврейського купецтва, забороняючи останньому купувати та утримувати крамниці та магазини на новозбудованому ринку» (Берковський, В., 2011, с. 148). Таким чином, складається достатньо невідповідна для купця-єврея ситуація, коли він, зв'язаний підвищеними таксами, змушений оминати Заслав і провадати торговельні операції у сусідніх поселеннях. Дослідник довів, що внаслідок унормування ситуації з'явився документ «Розпорядок крамарів міста Заслава» 1771 р. Це джерело стало предметом спеціальної уваги польського історика Якуба Гольдберга у попередній час (Goldberg, J., 1993).

Вагомий результат у розрізі теми демонструє польська історіографія. Значний інтерес викликають дослідження Якуба Гольдберга, Яцека Віячка, Зенона Гульдона, присвячені ролі та місцю єврейської громади у щоденному житті Речі Посполитої та Волині зокрема.

Становище єврейської громади у волинських містах та в усій Речі Посполитій досить докладно висвітлено у наукових працях Адама Казьмерчика. Важливо, що автор порушує питання взаємовідносин магната, римо-католицької церкви і вцілому міського соціуму з євреями, розкриває причинно-наслідкові зв'язки позитивного та негативного досвіду співпраці останніх із християнами. Дослідник проаналізував джерела з історії цієї громади, що увійшли до складу документальних збірників упорядкованих ним.

Позитивно оцінюючи вище окреслене коло досліджень, варто зауважити, що проблема регламентації економічної діяльності єврейських кагалів у волинських містечках Волинського воєводства потребує подальших наукових пошуків та глибшої деталізації.

Мета дослідження полягає у встановленні ролі та значення регламентації економічної діяльності єврейської громади у містах Волині на прикладі приватновласницького міста Любара.

Джерела. Важливим архівним джерелом для висвітлення проблеми оподаткування єврейських кагалів у приватних містах виступає документ за назвою «Реєстр податків з кагалу міста Любара 1759 р.». Звідси ми черпаємо головні аспекти й конкретні відомості з оподаткування панською адміністрацією євреїв у містах Волині. Історичне джерело, написане польською мовою, дійшло до

нашого часу у складі архіву Любомирських (ф. 236), що тепер зберігається у Центральному державному архіві України (м. Київ). «Реєстр» без підписів та печаток, а його зміст спонукає до висновку про існування аналогічного документа й для іншого міста цього ж воєводства, про що йтиметься нижче. У додатку пропонуємо публікацію тексту цього документа, виходячи з вже напрацьованих методик вітчизняної та зарубіжної археографії. При підготовці матеріалу до друку здійснено транслітерацію тексту якнайближче до оригіналу, скорочення слів розкрито у квадратних дужках, збережено табличну форму документа. У статті використано також супліку (скаргу) любарських євреїв 1772 р. з цього ж архіву. Документ демонструє фінансову залежність кагалу від власника міста.

Для встановлення демографічних показників волинських міст і ближче аналізованого Любара використано тариф подимного 1775 р., що зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Звідси черпаємо інформацію про кількість домогосподарств найбільших міст краю. У роботі використано опубліковані джерела, які допомагають краще зрозуміти сутність економічного розвитку міст Волині та усєї Речі Посполитої, дають статистичні відомості демографічного характеру. Насамперед це археографічні публікації вже згадуваних вище дослідників – І. Каманіна, Я. Гольдберга, А. Казьмерчика, В. Берковського.

Джерельна база дослідження дає можливість виконати поставлені дослідницькі завдання та мету.

Виклад основного матеріалу. XVIII століття відоме насамперед як доба Просвітництва, коли панували ідеї свободи та захисту прав особистості. У цей час в українських землях у складі Речі Посполитої відбуваються економічні та демографічні зміни, які стосувалися зокрема життя міст регіону та їх мешканців. Упродовж означеного часу увиразнюється етнічна картина Волині, зменшується вплив татарського та турецького факторів аж до цілковитого його зникнення (загроза нападу з боку представників мусульманського світу примушувала містян нести значні матеріальні втрати і часто-густо – людські). Динаміка чисельності єврейської громади зростає до таких показників, що «Річ Посполита стала тоді місцем притулку для найбільшого скупчення євреїв на світі» (Kaźmierczyk, A., 2002, s. 8). У XVIII ст. відбувається низка суперечностей та трансформацій усередині єврейських кагалів, коли, наприклад, виникають і стрімко поширюються течії юдейського містицизму, з'являються розкольники і секти, котрі радикально відхиляються від традиційного юдаїзму, а один із таких інноваційних рухів за назвою хасидизм, що виник на Поділлі протягом 1760–1770-х рр., досить швидко

поширився і на Волині¹ та інших регіонах (Магочій, П. Р. та Петровський-Штерн Й., 2018, с. 35–36). Тим більше, цьому сприяло право вільного переходу євреїв з одного міста до іншого з єдиною умовою забезпечення правильної сплати поголового (Каманин, И., 1890, с. 11).

Від середини цього століття спостерігається більший, аніж у попередні періоди, вплив товарно-грошових відносин. Життя єврейських кагалів Волині, як і Поділля та Київщини, ознаменувалося низкою особливостей, підмічених Й. Петровським-Штерном, які відрізняли їх від білоруських, литовських, галицьких та центральних польських теренів. Справа у тому, що тут, на Правобережній Україні, відбувалося стільки численних ярмарків і щорічних торгів з тисячами купців, скільки не було більше ніде (Петровський-Штерн, Й., 2018, с.4). Першість волинських міст у торгівлі визначалася також їхню спеціалізацією у торгівлі: в Кременці, Луцьку та Славуті створилися склади солі; Ковель виступав центром торгівлі рибою та деревом; Олика – лаптями та ликом. У цей час створилися центри внутрішньої торгівлі, до яких належали Дубно, Острог, Заслав, Полонне, Старокостянтинів (місто відоме складом усіляких товарів, які йшли з Литви до Поділля, Румунії та Туреччини та у зворотньому напрямі) (Каманин, И., 1890, с. 59). Звертає на себе увагу специфіка у розселенні євреїв, запропонована І. Каманінім. Він довів пряму залежність інтенсивності міської торгівлі від рівня заселеності міських центрів євреями – «чим вище було торговельне значення воєводства, тим більша кількість євреїв там мешкала» (Каманин, И., 1890, с. 60). Виходячи з такого розуміння, Волинське воєводство отримало перше місце.

Окреслене становище волинських міст у торгівлі та домінуюча роль у ній євреїв вимагали нормативно-правового оформлення у вигляді приписів, тарифів чи розпоряджень. До цього додамо вже відзначену вище динаміку чисельності представників цієї етнічної меншини. В цілому названі чинники зобов'язували до спеціальної уваги з боку магната в напрямку подальшого визначення умов та обмежень функціонування таких громад. У приватновласницьких містах і містечках, як відомо, правове життя кагалів та прикагалків залежало від нормативних документів, які видавалися власником міста та впроваджувалися в життя панською адміністрацією. Окремі з них дійшли до нашого часу і дають можливість обґрунтувати сказане на волинському матеріалі.

У воєводстві окремі кагали об'єднувалися в окружні сеймики («провінційні з'їзди»), останні – в Коронний сейм Речі Посполитої (або

«з'їзд/сейм 4 країв»)², затверджені закони якого були обов'язковими для кожного члена громади. Отже, право скликання сеймиків мали Луцький, Володимирський, Кременецький, Острозький та Олицький кагали, а засідання проходили почергово раз у три роки у кожному з названих міст (Тхор, В., 1995, с. 31). Окремі дослідники місцем проведення «волинсько-українських» сеймиків називають лише Вишнівець та Кременець (Schorr, M., 1899, s. 63). До впливових на Волині відносилася також дубенська громада, котра найменувала себе кагалом «великого міста» Дубна, а місцевих євреїв-крамарів можна було зустріти на ярмарках більше ніж 20 міст (Пришляк, В., 1998, с. 513). В цілому кагал, на думку окремих істориків, виступав міським самоуправлінням, мав достатню самостійності і широкі рамки своєї діяльності (Баранович, А., 1947, с. 44)

У великих містах існували чисельні кагали, а до найбільших міст Волині за кількістю димів в останній чверті XVIII ст. належали: Дубно (1127), Заслав (844), Полонне (813), Любар (791), Острог (705), Костянтинів (672), Кременець (607) і Луцьк (597) (*Тариф Коронної скарбової комісії, 1775 р.*, арк. 232, 233 зв., 234 зв., 237, 238, 239 зв., 244 зв., 249 зв.). Винятковою у сенсі етнічного складу склалася ситуація, наприклад, у столиці воєводства, Луцьку. Згідно з дослідженнями О. Компан, на початку XVIII ст. більшу його частину становили вірмени, євреї і караїми, а українці впродовж століття в кількісному відношенні залишалися на другому, якщо не на третьому місці (Компан, О. С., 1963, с. 102).

Для повного розуміння екзистенції двох найбільших громад у волинських містах необхідно звернутися до низки приписів і регламентацій, які зобов'язані були виконувати як християни, так і євреї. Детальний їх перелік, визначений синодом луцьким, маємо з 1726 р. У ньому прописано наступні пункти: старозаконні (тобто юдеї) можуть ремонтувати старі божниці, проте зводити нові досить високі та доброї архітектури заборонено; у місті могла знаходитися лише одна божниця; євреям не дозволяли будувати будинки поруч із костелом (у разі, коли вже дім був, забороняли розпивати спиртні напої та грати на музичних інструментах під час літургії під загрозою штрафу у розмірі 100 грн.); християни не могли харчуватися разом з євреями, мешкати у їхніх будинках, танцювати на весіллях, сторожувати на єврейських цвинтарях, запалювати і гасити свічки на єврейські свята, їсти мацу і в цілому служити євреям. Документ передбачав можливість найму на працю до єврея, проте на короткий час. Євреям заборонялося працювати у неділю й католицькі

¹ У XVIII ст. на Волині хасидські двори та центри розгорнули свою діяльність у таких містах, як Володимир, Ровно, Острог, Межиріч (Корецький), Корець,

Звягель, Полонне та ін. (Магочій П. Р. та Петровський-Штерн, Й., 2018, с. 135, мапа 25).

² Ліквідований у 1764 р.

свята, ходити до християнської лазні. У Страсний тиждень євреям було заборонено виходити на вулицю, а під час процесії вони мали закрити вікна і двері своїх будинків. Заключний пункт передбачав носити окремий одяг для євреїв. Такого змісту приписи належали до типових і походили зі сфери релігійної, й хоч Ватикан дбав про їхнє дотримання, ефективність їх була досить обмежена. Знову до цього статуту звернулися двічі – у 1742 р. і в 1751 р., коли церковні ієрархи поглибили актуальність взаємовідносин – вимагали виготовити відповідні таблиці зі змістом приписів й вимагали їх поширення у костелах та синагогах (Guldon, Z. and Wijaczka, J., 1993, ss. 236–237). Хоч християнські церкви вже мали кількості традицію стосунків з євреями, проте названі вище заходи у першій половині XVIII ст. мали своє пояснення. Такі кроки церкви пов'язані передусім зі збільшенням чисельності євреїв у Речі Посполитій, а значить – з відповідною потребою удосконалити алгоритм взаємовідносин. Переважна більшість біскупів, наприклад, у XVIII ст. навіть під впливом Просвітництва традиційно вважала, що християни зобов'язані толерантно ставитися до євреїв, проте останні повинні підпорядковуватися першим, а також перебувати відокремлено один від одного (Kaźmierczyk, A., 2004, s. 351)

Якщо римо-католицька церква на Волині намагалася встановити морально-етичні кордони та церковно-релігійні запобіжники між євреями та християнами, надаючи реальну перевагу останнім, то магнаторія і шляхта у містах переслідувала єдину мету – збагачення за рахунок міського населення. Очевидно, що своєрідним посередником у фінансовій сфері між приватним власником та пересічними мешканцями міського поселення, котрий конвертував увесь міський простір та всі можливі міські ресурси у фінанси, виступав місцевий єврей.

Успішність фінансово-економічної діяльності єврейських кагалів у містах Волині залежала від конкретних обставин. Наприклад, траплялися досить тривалі і затяжні конфлікти, у тому числі й судові суперечки, як між самими євреями, так і між євреями та українцями й іншими етнічними громадами. Конкретні факти з цього приводу досить добре можна прослідкувати на матеріалах міста Острога (фактично розділеного між двома власниками ще з 1603 р.) у першій третині XVIII ст. Так, у 1726 р. у місті виник гвалт («*tumult*»), у ході якого студенти Острозького єзуїтського колегіуму глумилися над місцевими євреями: били їх, забрали й понищили товари в торговельних лавках, повибивали вікна у

будинках, а перед тим – займалися безчинством на єврейському цвинтарі тощо. Татари, які виконували роль поліції у цій ситуації, спричинилися до загибелі студента. Суспільний неспокій у місті закінчився, за підрахунками євреїв, втратою 100 тис. злотих (Kaźmierczyk, A., 2000, s. 204), а власник міста отримав нову проблему – організацію безпеки підданих міста, а надто особливо – євреїв, які, власне, перебуваючи під шляхетським патронатом та «ласкою дідича», не отримали виконання своїх прав. Ситуація загострювалася й суперечностями всередині єврейської громади міста, до яких додалися протиріччя власників обидвох його частин. Наслідком усіх суперечностей стало рішення Люблінського трибуналу 1731 р., коли острозький кагал розділили на дві частини. Таким чином, євреї кожної із частин міста мали обирати власних старшин і їм підкорятися, хоч рабин був єдиний (Kaźmierczyk, A., 2001, ss. 545–546).

Нормативно-правові відносини по лінії магнат – єврейська громада, як правило, фіксувалися в інвентарях. Проте у переважній більшості випадків тут зустрічаємо перелік повинностей міщан-євреїв, які вони мали відбувати на користь князівської адміністрації. Досить важливим аспектом у житті міста з різними національними громадами виступала проблема судочинства: судова інстанція якої юрисдикції має розглядати справи між християнами та євреями. Магнати намагалися скерувати розгляд таких позовів до міського магістратського суду. Стосовно регламентації такого спрямування наявний важливий випадок для міст краю. 29 березня 1717 р.¹ князь Любомирський видав інструкцію дубенському магістрату, згідно з якою справи за позовом євреїв проти міщан Дубна належали до юрисдикції міського уряду та війта. У разі виникнення апеляції така справа вже направлялася до замкового суду. У разі порушення встановленої ієрархії слідувало покарання у вигляді дводенного ув'язнення. Необхідно звернути увагу у цьому князівському розпорядженні на те, що під час вибору поспільством бурмістрів до їх числа мав увійти єврей (Антонович, В., 1869, с. 317, 318). Виникнення цього розпорядження не було випадковим, тим більше знаємо, що і в інших містах численними були позови представників кагалів до городян, що їх розглядали магістрати, а також судові процеси кагалів із органами самоврядування та війтами (Гурбик, А. О., 2003, с. 256–257).

У середині XVIII ст. значних утисків у сфері торгівлі зазнавали євреї у місті Заславі, кагал якого за чисельністю мав сьоме місце на Волині. Місцевих крамарів змушували до купівлі шкір та

¹ У публікації документ датовано 1727 р., на думку А. Казьмерчика, це помилка і має бути 1717 р. (Kaźmierczyk, A., 2002, s. 45)

оселедців, а різників – курей та гусей за непомірними цінами, що призводило до значних збитків. Заславські крамарі у пошуках справедливості неодноразово зверталися до старших кагалу. Останні витворили своєрідну регламентацію за назвою «Порядок крамарів міста Заслава 1771 року». Документ фактично став копією, що була запроваджена у місті Бродях як важливому торговельному осередку свого часу (Goldberg, J., 1993, ss. 52–56). Заславці наголошували на занепаді усього міста, бо занепадала ярмаркова торгівля усього Заславського ключа. Ситуація також була ускладнена й тим, що місто було віддано у посесію, а власники – князі Сангушки перенесли резиденцію до Славути, якій почали відтепер посилено і всіляко протегувати в сфері торгівлі також (Берковський, В., 2011, 147). Таким чином, князівська адміністрація хоч і була зацікавлена у багатому єврейському кагалі, а, отже, отриманні від нього великих прибутків у містах Волині, проте часто вдавалася до ситуативних та невинуватих вигод.

У 1749 р. власник міста Ровно Станіслав Любомирський (1704–1793), воєвода брацлавський, а потім київський, досить протегував єврейській громаді, прагнучи розвинути торгівлю та ремесла, коли з'явилося його розпорядження на одинадцять пунктів (Stecki, T. J., 1880, ss. 21, 22). У документі йшлося про виборність кагальних братчиків, облаштування єврейського цвинтаря (окописька) в місті та інші обставини діяльності євреїв у Ровному. В травні 1750 р. князь затвердив у місті статут кравцям та кушнірам, у якому прописувалися обставини праці євреїв у цеху: «кравець не може займатися кушнірською працею, хіба лише з бідніших може робити біля котів та зайців – і це виключно для євреїв» (Stecki, T. J., 1880, s. 22). Статути, устами і кодекси для містян і єврейських кагалів – усі ці аспекти регламентації міського життя у діяльності Станіслава Любомирського та його підданих відігравали роль нормативно-правових документів і вкотре підкреслювали вплив магната на міське повсякдення.

Отже, місто Любар, що посідало четверте місце у воєводстві за кількістю домогосподарств, перебувало у власності досить впливових для свого часу князів Любомирських. У досліджуваній час поселення належало старості ольштинському (з 1728 р.), мечнику коронному (з 1761 р.) князю Францішку Фердинанду Любомирському (1712–1774), який не залишив після себе нащадків, а вся його спадщина перейшла до небожа – генерала-лейтенанта коронних військ Мартина Любомирського (1738–1811). Ольштинський староста володів ще й іншими містами у Кременецькому повіті. До таких, наприклад, належали сусідні Старий та Новий Острополі, які в середині XVIII ст. перманентно перебували в посесії магнатів та шляхти і в адміністративному плані

підпорядковувалися й звітувалися любарському адміністратору. Місто Любар лежало на одному із важливих торговельних шляхів, що поєднував два найважливіших міста у торговельному відношенні – Бердичів та Дубно (з Бердичева до Чуднова, Любара, Лабуня, Заслава, Білотина, Острога, Гільчі, Варковичів та Дубна), а далі шлях вів до північної Польщі (Каманин, И., 1890, с. 52–53). Окреслена магістраль підносила на вищий рівень міську любарську торгівлю.

Про єврейський люд у Любарі для досліджуваного періоду ми знаємо не так багато. В першій половині 1765 р. тут був проведений перепис євреїв. Упорядники документу зафіксували всього 467 осіб єврейського віросповідання (405 – у Старому і 62 – у Новому Любарі) (Каманин, И., 1890, с. 103). Такий демографічний показник дозволяє говорити про нечисленний кагал у місті порівняно з іншими.

Представлена у додатку публікація «любарського» реєстру (див. додаток А), наскільки зрозуміло з її змісту, має «межиріцьке» походження, бо була споряджена як аналог («*wzorem instrukcja Miedzyrzuckiego*»), що вже був апробований в іншому приватному місті князів Любомирських – Межирічі Корецькому (Луцького повіту). Хоч перший документ нам не відомий, проте змістовні відмінності між «реєстрами» Межиріччя та Любара полягали у розмірі сплачуваних податків, які були меншими («*na mnieyszą kwotę*») для останнього з причини менших кагальних плат.

Детальніший аналіз «реєстру» дає широкі можливості для з'ясування головних аспектів торговельно-ремісничої діяльності любарських євреїв. З документу стає зрозуміло, що в Любарі найвищим податком обкладалися такі чотири напрямки професійної праці: крамарі, кушніри, воскобійники та виробники медової патоки. Міські крамарі (№ 1) належали до найчисельнішої групи євреїв, що займалися торгівлею, тому не випадково у документі вони посіли перше місце. Кушніри (№ 13) займалися пошиттям хутряних виробів та належали до заможних ремісників, а визначений їм податок – найвищий (1 зл. і 15 гр.). Воскобійники (№ 18) добували віск із вошин на міські потреби, який використовували для виготовлення церковних та інших свічок у тому числі. Мед купували також для виготовлення медової патоки, яка була необхідна для виготовлення алкогольних напоїв.

П'ять позицій з двадцяти восьми у «Реєстрі» (№№ 2, 3, 18, 20 і 24) посідали продукти пасічного господарства, яке можна назвати традиційним та поширеним серед мешканців Волині. Отже, для міської економіки XVIII ст. мед та віск склали вагомий його складову в двох іпостасях: як об'єкти продажу та переробки (в обох випадках статки отримували і єврей-підприємець, і магнат). Півбочка меду, наприклад, на Вишнівеччині

(у цьому ж Кременецькому повіті) у 1748 р. коштувала 90 злотих (Баранович, А. И., 1955, с. 81). Тобто згідно з реєстром податків, єврей купець меду однієї півбочки мав сплатити в межах одного злого податку.

Мед використовували, як видно з «реєстру» для виготовлення напоїв, для чого цей продукт «розсичували» та варили. Такий напій використовували й замість вина, а про його попит свідчать підрахунки О. І. Барановича, згідно з якими у всіх містах та містечках Кременецького повіту в 1770 р. витрачали щорічно на виготовлення меду-напою близько 200-300 півбочок сирого меду (Баранович, А. И., 1955, с. 83). Примусове споживання селян та міщан набрало масового характеру у XVIII ст. Цьому слугувала пропінація – виключне право магната виготовляти у межах маєтків алкогольні напої, а також право пана до примусу підданих купувати визначену кількість таких напоїв, причому вся ця справа була пов'язана з шинком та корчмою і купити такі напої деінде заборонялося.

Наскільки можна зрозуміти з документа, в місті поширеними були такі професії: різники, гарбарі та чинбарі, солодовники, броварі, кушніри, пекарі, крамарі, воскобійники, шинкарі, корчмарі, лихварі тощо. Окремо варто назвати фурманів (перевізники), які здійснювали транспортні перевезення для окремих купців, а також робили це для потреб міста. Коло осіб, зайнятих у перевезеннях мало найменші прибутки.

На думку І. Каманіна, заняття ремеслами євреїв закінчуються торгівлею (Каманін, И., 1890, с. 16), а уявні єврей-ремесники виступають лише у ролі посередників між виробниками-християнами та покупцями.

Власник міста мав зацікавлення в освіті євреїв у своєму місті та спонукав чоловіків до навчання відповідними фінансовими стимулами. Під приводом фінансових аспектів спостерігаємо також непрозоре втручання у створення нових єврейських сімей. Регламентация мала на меті у першу чергу впровадити сувору фінансову звітність, відповідальність та правдивість. Впроваджені тут і відповідні штрафні санкції. Отже, з документа постає досить широка палітра професійної зайнятості євреїв-любарців та елементів їхнього повсякденного життя та культури.

Важливо в контексті історії єврейської громади на Волині звернутися до чергового цінного джерела з цієї тематики, що допоможе зробити окремі висновки стосовно досліджуваної проблеми. Таким документом виступає супліка (тобто скарга) від любарських євреїв до Францішка Фердинанда Любомирського у 1772 р. Вони звертаються до «милостивого пана» з проханням оборонити їх «від пошестей, хвороб та московської міліції». Річ у тому, що російсько-турецька війна 1768–1774 рр. прямо стосувалася

українських земель та їхніх мешканців, оскільки на плечах населення перебувало військо, його постой та відповідне забезпечення. Все це негативно відбивалося на стані міст і призводило до зубожіння їх мешканців. У місті Любарі з'явилися великі побоювання, бо росіяни встановили тут лазарет і розписали відповідну квоту розквартирування російських солдатів на усіх містян («*w kaźdey chalupie po kilku żołnierzy na zimeę*»). Це вже було чергове втручання у життя міської єврейської громади. У 1771 р. під час походу на Туреччину до міста Ясси мешканців Любара змусили до надзвичайного податку на користь «Москви». Другий раз у цьому ж році – до міста Броди. На провіант для війська місцевий кагал, відповідно до диспозиції, віддав досить значну суму – сімнадцять тисяч злотих, які він змушений був взяти в позику. Крім того князь Любомирський первісно визначив щорічну суму на його надвірне військо («*na lenung*») у розмірі чотирьохсот злотих, а тепер її подвоїв до восьмисот. Досить цікаве трактування цієї складної ситуації любарським кагалом: «Москва і поляки нищать нас і видарають кусень хліба та останній гріш виривають» (Супліка кагалу м. Любар, 1772 р., арк.1).

Наведений вище короткий фрагмент із життя єврейської громади у Любарі в останній чверті XVIII ст. вельми цікавий з точки пошуку варіанту порятунку її від економічного колапсу, запропонованого євреями. Останні «суплікують» до князя Францішка Любомирського з визначеним рецептом економічного оздоровлення. Євреї просять князівської диспозиції, яка б стосувалася варіння пива і дозволяла вільно це робити. Досить переконливо перспективні виробники пива у панському місті просили дозволу реалізувати ці продукти під час весілля чи похорону як для християн, так і для них самих. Якщо євреї постійно брали панську горілку для себе і на реалізацію, то пива – зась (Супліка кагалу м. Любар, 1772 р., арк. 1). Відповідь князя не забарилася, і 19 вересня 1772 р. з Варшави Францішек Любомирський відписав: «пива не тільки на весілля, але й під жодним підтекстом не дозволяю євреям любарським» (Супліка кагалу м. Любар, 1772 р., арк. 1 зв.). Отже, висновки з цих подій досить очевидні. Їхня сутність полягає у високій прибутковості броварства, і ці кошти аж ніяк не хочуть втрачати власники міст, натомість дуже прагнуть отримати у свої руки місцеві євреї.

Результати. Урбаністичний поступ на Волині в багатьох аспектах залежав від ролі та впливу власника міського осередку та його взаємовідносин з мешканцями міст. У волинських містах найчисельнішими, як правило, були дві громади – християнська та юдейська. Представники останньої посідали ключові сфери економіки міста. На прикладі міста Любара приходимо до висновків про регламентацию як життєву

необхідність для панської адміністрації. Францішек Фердинанд Любомирський володів чіткою інформацією про реальні прибутки від торговельно-ремесничої діяльності євреїв. Відповідно до рівня прибутків було укладено «реєстр», який став нормативним і фінансовим документом.

Обговорення. Географічний фактор, який можна визначити основоположним під час створення Любара та сусідніх йому волинських поселень, переплітався із приватновласницькими ініціативами магнатів, князів та шляхти і, таким чином, надавав йому хороші стартові позиції у сфері торгівлі, ремесел та промислів, воєнної справи та релігії тощо. Домінування євреїв у економіці міст Волині XVIII ст. не означало їхнього постійного процвітання, безтурботного життя та високоприбуткового підприємництва, оскільки козацькі війни, повстання, пожежі та пошесті, розгортання Коліївщини негативно відобразилися на повсякденні (а подекуди були спрямовані своїм вістрям) у першу чергу сповідників католицької, греко-католицької та юдейської конфесії. Українська громада та її представники не були такими вправними у торгівлі, як євреї. Відтак, магнати змушені були шляхом поступок і пільг залучати, на їхню думку, до «брудної справи» євреїв. Останні отримували на відкуп у містах та містечках торгівлю та виробництво алкоголю (такі види діяльності вважалися недостойними князівської та шляхетської честі та гідності), які трималися цілковито на євреях. З точки зору магнатів, такі сегменти міської економіки мали непоганий шанс швидко відродити міста, якщо під «відродженням» розуміти збільшення прибутків його

ініціаторів. Так чи так, а місто ставало осередком торгівлі та товарообміну, вступало в чергову фазу свого історичного розвитку. Очевидно, в ході цього обговорення не зайвим буде нагадати, що найбільші прибутки у містах надходили від корчмарів та шинкарів, а постійними клієнтами їхніх закладів були українські міщани, бо, йдучи за українською приказкою, «євреї дурні, мають горілку і продають її». Цілком справедливим необхідно вважати вислів О. І. Барановича: «відновленням і розвитком південна Волинь була зобов'язана праці селян та городян» (Баранович, А. І., 1955, с. 36).

Висновки. Регламентация економічної діяльності єврейської громади у містах Волині стала невід'ємним регулювальним чинником у взаємовідносинах з власником міста. Поступове відродження економіки міст, збільшення їх демографічних показників, проникнення у життя усієї Правобережної України товарно-грошових відносин більшою мірою, аніж до середини XVIII ст. призвело до необхідності та можливості впровадити чітку систему оподаткування у приватновласницьких містах. Очевидно, що першорядне місце вона посідала під час перебування міст в оренді та позбавляла посесорів можливості втрутитися у фіксовані податкові ставки. Не могла їх змінити також і друга сторона цієї угоди, а намагання це зробити після значних фінансових збитків початку 1770-х рр. у південноволинському Любарі не мали жодного успіху. Князь ініціював та стимулював отримання любарськими євреями освіти, що можна лише пояснити його бажанням у майбутньому мати якісних фахівців у місті.

Додаток А. Документ.

Реєстр податків з кагалу міста Любара 1759 р.

Instruktarz ułożoney taxy wzorem instruktarza Miedzyrzyckiego sporządzony y kahałowi Lubarskiemu azzeby też u siebie uczynili dyspozycyą dla informacyi y obserwowania tegoż samego instruktarza podany y na mnieyszą kwotę z racyi mnieyszych tego kahału ciężarów przeformatowany [d]ie 8-va marta, ro[ku] 1759.

	Zlotę	Groszę
1-mo kramarz każdy, ktorzy do kramu swego kupi towaru za iaką kolwiek sume każdego sta powinien do taxy zapłacic jeden zł[oty]	1	
2-do od kamienia wosku iednego do taxy należy zapłacic		12
3-tio od garca miodu przasnego do taxy należy zapłacic		3
4-tio od skury wielkiey wołowey albo końskiey		3
5-to od skury owczey lub kozłowey		1
6-to od kamienia loju nietopionego		3
7-mo od kamienia loju topionego		4
8-vo rzeznicy od rzezbienia		3
9-no ciż kiedy u innego kupia z trzebią		6

10-mo od osmaki słod ¹ <i>przedaney</i> ² należy zapłacić taxy		10
Od osmaki słod na piwo wyrobione także taxy należy zapłacić		10
11-mo rzemieślnicy y barysnycy od zł[otego] iednego zarobionego powinni dać		2
12-mo furman każdy od zarobionego zł[otego] powinien dać do taxy		1
13-to kusznierz kiedy utarguie zł[otych] sto powinien dać do taxy	1	15
14-to piekarze od każdej osmaki co z niey wypieka do taxy powinni dać		6
15-to ciż kiedy sprzedają mąką od osmaki do taxy powinni dać		4
16-to ciż kiedy sprzedają zbożem alias ziarnem powinni dać od osmaki do taxy		3
17-to od klatek, budynku, winnic etc[etera] ktoby kolwiek nymował powinien płacić do taxy od złotego		2
18-to woskoboynik od wosku który wyciska z woszczyn od kamienia jednego powinin dać do taxy	1	
19-to szynkarz od sta kwart gorzałki akwawitey Lwowskich powinni płacić do taxy		20
20-mo od garca miodu wysyconego mają płacić do taxy		3 ½
21-mo którzy pożyczają pieniędzy na prowizya od złotego jednego mają dać do taxy		3
22-do którzy do domow wiecznych siano kupuią mają płacić od złotego jednego do taxy		2
23-tio który kupi osmakę owsa do domu wiecznego na obrok ma dać od osmaki jedney		3
24-tio który kupi miód na patokę od zł[otych] sta ma dać do taxy	1	
25-to kiedy który mienia towar za towar od złotych sta ma dać		15
26-to kiedy który żydek ożeni się, a szkoły pilnować będzie, ten chociaż by handlował do taxy nic dać nie powinien. Od ożenienia swego przez dwa roki, a <i>po</i> owych wyjściu dwóch lat ma tak płacić, iako y inni <i>czyli od handlu, czyli od poluczonych pieniędzy na prowizyą</i> . A który choc by się ożenił lub nie ożenił choc by był y zymiesnik iaki, a szkoły nie pilnował, tedy tak ma płacić do taxy, iako y drudzy placą.		
27-mo jeżeliby się zas pokazało, że który towary lub parobki swoje będzie taił y nie wyzna ich przed <i>wiernymi kahału sprawiedliwie</i> ³ , tedy <i>wierni kahału</i> bydz mieli mac zakazać rzeznikiem aby takowemu kur nierzeli y gęsi ani żadnego drobiu y wine dać powinin		
28-to kiedy by zas ta z taxy importacya nie miała by na interesa kahalskie wstarczać, y trzeba by było usilnie a usze ten <i>percept</i> suplementować, tedy na ten czas może kahał podatek uformować y rejestr poborowy przez elektorow ułożyć, a naprzykład jeżeli ten podatek według wyciągającej potrzeby miałby bydz ułożony na dwa tysiące, tedy gospodarz ⁴ każdy nie ma dać więcej do tych dwóch tysięcy, iak złotych cztery, chyba żeby miał grosza swego, którym handluje zł[otych] 500 albo sześćset [mniej albo więcej] taki tedy wyżey złotym iednym płacić będzie powinien.		

Który to instruktarz wiedług swoich reguł *wyżey opisanych* pod winą na skarb pana na czerwonych zł[otych] 200set aby było niczym nie naruszenie obserwowany dla większego waloru, wiary, mocy y pewności ręką moją własną podpisuję.

Dat[um] dię et anno ut supra podług rejestru plektorskiego iak który przez przegląd sytuacji ... iego rejestrze będzie położony do podatku ułożonego płacić będzie powinin. Na ostatek jeżeliby elektorowie nie miezliwie mieli kogo⁵ do podatkow podać, a z tych który poczuwał by się nie dostarczać z substanczi swoiey tyle do podatkow ile go podacya płacić na ten czas wolno⁶ koźdemu na swoją prosić substancya przysięgą wielką, a po wykonaney

¹ Далі в документі закреслені слова «*czyli do taxy*»

² Слово написане над рядком, всі такі випадки у документі надалі виділені курсивом.

³ Далі закреслено «*Baltazarze*».

⁴ Тут закреслено слово «*rzemiesnik*».

⁵ Тут закреслені слова «*z rzemiesnikow*».

⁶ Тут закреслено слово «*się*».

прзисїдзие напрыклад гды прзисїга тьлко на злътых чтереста даł, теды опроч злътых чтерех до тых належачых, кторе од кождого.¹

Оригінал, рукопис, польська мова.

Бібліографічні посилання

- Антонович, В., ред., 1869. Акты о городах (1432–1798). В: Антонович, В., ред., 1869. *Архив Юго-Западной России*. Киев, ч. 5, т. 1.
- Баранович, А. И., 1955. *Магнатское хозяйство на юге Волыни*. Москва: Издательство АН СССР.
- Баранович, А., 1947. Упадок города Речи Посполитой (Старокопстантинов в XVIII столетии). *Вопросы истории*. № 8, с. 30–49.
- Берковський, В., 2011. Джерела правового статусу міського життя Південно-Східної Волині на початку XVIII ст. (на прикладі Старого та Нового Заслава). *Архіви України*, № 4, с. 146–154. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2011_4_12> (дата звернення: 21.04.2019).
- Близняк, М. Б., 2018. Городяни Волині XVIII ст.: національний склад та конфесійні характеристики. В: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. *Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку*. Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 20 квітня 2018 р.). Дніпро: ЛізуновПрес, с. 139–143.
- Ворончук, І., 2012. *Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники*. Київ.
- Гурбик, А. О., 2003. Міське масоврядування та самоврядні засади сільських громад. В: Смолій В. А., Попомивич М. В., Сас П. М. та ін., 2003. *Історія української культури у п'яти томах. Українська культура другої половини XVII–XVIII століть*. Київ: Наукова думка, т. 3. с. 239–263.
- Каманин, И., ред., 1890. Переписи єврейського населення в Юго-Западном крае в 1765–1791гг. В: Каманин, И., ред., 1890. *Архив Юго-Западной России*. Киев, ч. 5, вып. 1, т. 2.
- Компан, О. С., 1963. *Міста України в другій половині XVII ст.* Київ: Видавництво АН УРСР.
- Крикун, М., 2012. Реєстри димів Правобережної України останньої чверті XVIII століття. В: Крикун, М., 2012. *Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях*. Статті і матеріали. Львів, с. 410–456.
- Магочій, П. Р. та Петровський-Штерн, Й., 2018. *Євреї та українці. Тисячоліття співіснування*. Вид. друге, доповн. Ужгород: Видавництво В. Падяка.
- Перковський, А., 1969. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. В: Бутич, І. Л., Шевченко, Ф. П., ред-ри, 1969. *Історичні джерела та їх використання*. Київ: Наукова думка, вип. 4. с. 196–209.
- Петровський-Штерн, Й., 2019. *Штетл. Золота доба єврейського містечка*. Київ: Критика.
- Пришляк, В., 1998. Торговельне місто Дубно у XVIII ст. В: Якимович, Б. та ін., укл., 1998. *Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Збірник наукових праць. Львів, вип. 5 (ПРОСФΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича), с. 511–515.
- Реєстр податків з кагалу м. Любар*, б.д. Спр. 71. Оп. 2. Ф. 236. Київ: Центральний державний історичний архів України, арк. 1–1 зв.
- Супліка кагалу м. Любар, 1772 р. коронному хору-нжому кн. Францішку Любомирському проти розквартирування російського військового лазарету, вибирання надмірних податків на утримання війська та ін. кривди, 1772*. Спр. 88. Оп. 2. Ф. 236. Київ: Центральний державний історичний архів України, арк. 1–1 зв.
- Тариф Коронної скарбової комісії, 1775 р.* Спр. 494. Оп. 1. Ф. 5. Львів: Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, арк. 231–253 зв.
- Тхор, В., 1995. Єврейські общини у містах Волині другої половини XVII – XVIII ст. В: Бухало, Г. та Соколенко, С., відп. ред-ри, 1995. *Волинь незабутня*. Тези VI регіональної науково-практичної конференції «Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України». Рівне, с. 29–31.
- Фрейденберг, М. М., отв. ред., 1987. *Эпоха феодализма*. В: Фрейденберг, М. М., отв. ред., 1987. *Хрестоматия по истории южных и западных славян*. В трех томах. Минск: Издательство Университетское, т. 1.
- Baliński, M. and Lipiński, T., 1844. *Lubar. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*. Warszawa, t. 2, ss. 921–922.
- Goldberg, J., 1993. Żydowski handel detaliczny w Polsce w XVIII wieku. w świetle polsko-hebrajskiego «Porządku kramarzów miasta Zaslavia 1771 anno». *Przegląd humanistyczny*, R. 37, no. 4.
- Guldon, Z. and Wijaczka, J., 1993. Żydzi a chrześcijaństwo na Wołyniu w XVI–XVIII wieku. *Nasza Przyszłość. Szkice z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, t. 80, ss. 225–248.
- Kaźmierczyk, A., 2000. Tumult w Ostrogu. *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Warszawa, no. 2. ss. 197–206.
- Kaźmierczyk, A., 2001. Podział kahału Ostrogi w pierwszej połowie XVIII wieku. *Kwartalnik historii żydów*. Warszawa, no. 4, ss. 535–548.

¹ У документі використано міри і ваги XVIII ст.: 1 злотий = 30 грошам; камінь = 12 окам = 40 фунтам; фунт = 409 грам; гарнець = близько 4 літрів; півбочка меду = близько 36 гарнцям (або 9 каменям) = 144 л.; осьмака = 4 четверикам, кожен з яких приблизно важив 32 кг; кварта = 0,953–0,96 літри.

Kaźmierczyk, A., 2002. *Żydzi w dobrach prywatnych w świetle sądowniczej i administracyjnej praktyki dóbr magnackich w wiekach XVI–XVIII*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński; Katedra Judaistyki.

Kaźmierczyk, A., 2004. Polscy biskupi wobec Żydów w XVIII wieku. w: *Rzeczpospolita wielu wyznań*, Kraków, ss. 349–356.

Kaźmierczyk, A., 2016, *Żydzi w miastach prywatnych. Wybrane aspekty. Roczniki dziejów*

społecznych i gospodarczych, t. 77 (specjalny), ss. 357–378. Doi.org/10.12775/RDSG.2016.SI.15

Schorr, M., 1899. *Organizacja żydów w Polsce (od najdawniejszych czasów aż do r. 1772)* (osobne odbicie z *Kwartalnika Historycznego* t. 13). Lwów.

Stecki, T. J., 1880. *Miasto Równe. Kartka z kroniki Wołynia*. Warszawa.

References

Antonovich, V., ed., 1869. Akty o gorodakh [Acts Regarding Cities] (1432–1798). In: Antonovich, V., ed., 1869. *Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii [The Archive of South-West Russia]*. Kiev, part 5, vol. 1 (in Russian).

Baliński, M. and Lipiński T., 1844. Lubar. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*. Warszawa, vol. 2, pp. 921–922 (in Polish).

Baranovich, A. I., 1955. *Magnatskoe khozyaystvo na yuge Volyni [Magnate Estates in the Southern Volyn]*. Moscow: USSR Academy of Sciences Press (in Russian).

Baranovich, A., 1947. Upadok goroda Rechi Pospolitoy (Starokonstantinov v XVIII stoletii) [The Decline of the City in Rzeczpospolita (Starokostiantyniv in the 18th Century)]. *Voprosy istorii*. Moscow, no. 8, pp. 30–49 (in Russian).

Berkovs'kyi, V., 2011. Dzherela pravovoho statusu mis'koho zhyttya Pivdenno-Skhidnoyi Volyni na pochatku XVIII st. (na prykladi Staroho ta Novoho Zaslava) [The Sources of the Legal Status of City Life in South-East Volyn in the Beginning of 18th Century (the Case of Old and New Zaslav)]. *Arkhivy Ukrayiny [The Archives of Ukraine]*. Kyiv, no. 4, pp. 146–154 (in Ukrainian). Available at:

<http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2011_4_12> (Accessed: 21.04.2019).

Blyznyak, M. B., 2018. Horodyany Volyni XVIII st.: natsional'nyy sklad ta konfesiyni kharakterystyky [Volyn Citizens in the 18th Century: Nationalities and Religions]. In: *Dniprov's'kyi natsional'nyy universytet imeni Olesya Honchara. Urbanistychni studiyi: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku [Urban Studies: Today's State and Development Perspectives]*. The Proceedings of III Ukrainian Scientific Conference. Dnipro: LizunovPres, pp. 139–143 (in Ukrainian).

Freydenberg, M. M., ed., 1987. Epokha feodalizma [The Feudal Era]. In: Freydenberg, M. M., ed., 1987. *Khrestomatiya po istorii yuzhnykh i zapadnykh slavyan [The Reader on the History of Southern and Western Slaves]*. In 3 vols. Minsk: University Press, vol. 1 (in Russian).

Goldberg, J., 1993. Żydowski handel detaliczny w Polsce w XVIII wieku. w świetle polsko-hebrajskiego «Porządku kramarzów miasta Zaslavia 1771 anno». *Przegląd humanistyczny*, R. 37, no. 4 (in Polish).

Guldon, Z. and Wijaczka, J., 1993. Żydzi a chrześcijaństwo na Wołyniu w XVI–XVIII wieku. *Nasza Przyszłość. Szkice z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, vol. 80, pp. 225–248. (in Polish).

Hurbyk, A. O., 2003. Mis'ke masovryaduvannya ta samovryadni zasady sil's'kykh hromad [Municipality and the principles of self-government of village communities]. In: Smolii V. A., Popomyvych M. V., Sas P. M. and other, 2003. *Istoriya ukrayins'koyi kul'tury u p'yaty tomakh. Ukrayins'ka kul'tura druhoyi polovyny XVII–XVIII stolit' [History of Ukrainian Culture in Five Volumes. Ukrainian Culture in the second half 17th – 18th centuries]*. Kyiv: Naukova dumka, vol. 3. pp. 239–263 (in Ukrainian).

Kamanin, I., ed., 1890. *Perepisi evreyskogo naseleniya v Yugo-Zapadnom krae v 1765–1791gg. [The Census of the Jewish People in the South-West in 1765–1791]* In: Kamanin, I., ed., 1890. *Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii [The Archive of South-West Russia]*. Kiev, part 5, issue 1, vol. 2 (in Russian).

Kaźmierczyk, A., 2000. Tumult w Ostrogu. *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Warszawa, no. 2, pp. 197–206 (in Polish).

Kaźmierczyk, A., 2001. Podział kahału Ostrogi w pierwszej połowie XVIII wieku. *Kwartalnik historii żydów*. Warszawa, no. 4, pp. 535–548 (in Polish).

Kaźmierczyk, A., 2002. *Żydzi w dobrach prywatnych w świetle sądowniczej i administracyjnej praktyki dóbr magnackich w wiekach XVI–XVIII*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński; Katedra Judaistyki (in Polish).

Kaźmierczyk, A., 2004. Polscy biskupi wobec Żydów w XVIII wieku. In: *Rzeczpospolita wielu wyznań*. Kraków, pp. 349–356 (in Polish).

Kaźmierczyk, A., 2016, *Żydzi w miastach prywatnych. Wybrane aspekty. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*, vol. 77 (specjalny), pp. 357–378. doi.org/10.12775/RDSG.2016.SI.15 (in Polish).

Kompan, O. S., 1963. *Mista Ukrayiny v druihy polovyny XVII st. [Ukrainian Cities in the second half of 17th century]*. Kyiv: USSR Academy of Sciences Press (in Ukrainian).

Krykun, M., 2012. Reyestry dymiv Pravoberezhnoyi Ukrayiny ostann'oyi chverti XVIII stolittya [Tax Register of Right-bank Ukraine in the End of 18th Century]. In: Krykun, M., 2012. *Voyevodstva Pravoberezhnoyi Ukrayiny u XVI–XVIII stolittiyakh: statii i materialy [Right-bank Ukraine Provinces in 16th-18th Centuries]*. Articles and Materials. Lviv, pp. 410–456 (in Ukrainian).

Mahochiy, P. R. and Petrovs'kyi-Shtern, Y., 2018. *Yevreyi ta ukrayintsi. Tysyacholittya spivisnuvannya [Jews and Ukrainians. A Millennium of Co-existence]*. 2nd ed. Uzhhorod: V. Padiak Press (in Ukrainian).

Perkovs'kyi, A., 1969. Etnichna i sotsial'na struktura naselennya Pravoberezhnoyi Ukrayiny u XVIII st. [The Ethnic and Social Structures of Right-bank Ukraine Population in the 18th century] In: Butych, I. L., Shevchenko, F. P., eds., 1969. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannya [Historical sources and their use]*, Kyiv, no. 4, pp. 196–209 (in Ukrainian).

Petrovs'kyi-Shtern, Y., *Shtetl. Zolota doba yevreys'koho mistechka [Shtetl. The Golden Era of the Jewish City]*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Pryshlyak, V., 1998. Torhovel'ne misto Dubno u XVIII st. [Trade City Dubno in the 18th Century]. In: Yakymovych, B. ta in., comp., 1998. *Ukrayina. Kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist' [Ukraine. Cultural Heritage, National Identity, Statehood]*. Scientific Works Compilation. Lviv, issue 5 (ΠΡΟΣΦΩΝΝΜΑ. *Istorychni ta filolohichni rozvidky, prysvyacheni 60-richchyu akademika Yaroslava Isayevycha*) [ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ. *Historical and Philological Studies Devoted the 60th anniversary of Professor Yaroslav Isaievych*], pp. 511–515 (in Ukrainian).

Reyestr podatkiiv z kahalu m. Lyubar [Tax Register of the Jewish Community in Liubar], n.d. File 71. Inventory 2. Fund 236. Kyiv: Central State Historical Archive of Ukraine, pp. 1-1, verso.

Schorr, M., 1899. *Organizacya żydów w Polsce (od najdawniejszych czasów aż do r. 1772)* (osobne odbicie z Kwartalnika Historycznego, t. XIII). Lwów (in Polish).

Stecki, T. J., 1880. *Miasto Równe. Kartka z kroniki Wołynia*. Warszawa (in Polish).

Suplika kahalu m. Lyubar, 1772 r. koronnomu khorunzhomu kn. Frantsishku Lyubomyrs'komu proty rozkvartyruvannya rosiys'koho viys'kovoho lazaretu, vybyrannya nadmirnykh podatkiiv na utrymannya viys'ka ta in. kryvdy [The 1772 Appeal of the Jewish Community in Liubar to Great Chorąży of the Crown Prince Franciszek Lubomirski regarding the Russian Military Hospital Cantonment, High Military Taxes and other Complaints], 1772. File 88. Inventory 2. Fund 236. Kyiv: Central State Historical Archive of Ukraine, pp. 1-1, verso.

Taryf Koronnoyi skarbovoyi komisiyi [Crown Treasury Committee Tariff], 1775. File 494. Inventory 1. Fund 5. Lviv: Viddil rukopysiv, Lvivska Natsionalna Naukova Biblioteka Ukrayiny imeni V. Stefanyka [The Department of Manuscripts, The Stefanyk Lviv National Science Library of Ukraine], pp. 231–253, verso (in Ukrainian).

Tkhor, V., 1995. Yevreys'ki obshchyny u mistakh Volyni druhoyi polovyny XVII – XVIII st. [The Jewish Communities in Volyn Cities in the Second Half of the 17th Century and in the 18th Century]. In: Bukhalo, H. ta Sokolenko, S., eds., 1995. *Volyn' nezabutnya [The Unforgettable Volyn]*. The Proceedings of VI Regional Scientific Conference “New Country Studies in the Framework of Ukraine’s National Renaissance”. Rivne, pp. 29–31 (in Ukrainian).

Voronchuk, I., 2012. *Naselennya Volyni v XVI – pershiy polovyny XVII st.: rodyna, domohospodarstvo, demohrafichni chynnyky [The Population of Volyn in the 16th – first half of 17th centuries: family, household, demographic factors]*. Kyiv (in Ukrainian).